

מקורות

□ ספר חיי יהודה לר' יהודה אריה ממודינא איש ויניציאה, ההדיר על-פי כתב-יד דניאל קארפי. תל-אביב תשמ"ה, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, בית-הספר למדעי היהדות ע"ש ח' רוזנברג, 124 עמודים.

ספר זה הוא אחת האוטוביוגרפיות הראשונות בעברית, ונשקפת ממנה דמות רבת-סתירות: רב הנושא במישורות תורניות רמות מזה ומהמר כפייתי מזה. רי"א ממודינא (1571-1648) מעיד על עצמו בספרו שעסק ב-26 עיסוקים: פוסק-הלכות, דרשן ומורה; מחבר רב-גוני של כתבים הלכיים, שירים, מחזה וסונטות, מהם באיטלקית, מוסיקה ועוד. 'חיי יהודה' כבר נדפס בעברית, אך גם המהדורה הטובה ביותר עד כה הוכנה על-יסוד העתקה מאוחרת ומרוכבים בה השיבושים. מהדורת קארפי מיוסדת על כתב-יד קדום, לפי השערת המהדיר — מאת נכדו של רי"א, ומלווה אפאראט עשיר ומבוא מאיר-עיניים.

□ מעשה צופר — יוצא לאור מחדש בידי צבי מלאכי, לוד תשמ"ה, מכון הברמן למחקרי ספרות, 72 עמודים.

סיפור שנדפס אך פעם אחת, בסאלוניקי, כנראה קרוב לשנת 1600, ומחברו אינו ידוע. ביסוד הסיפור מוטיבים מספרות עממית (על איש עני החוזר ומרמה שני סוחרים עשירים עד שמביא למותם), ויש בו נימה החורגת מהמוסר היהודי המקובל. הספר, המעוצב בחן, יצא במהדורה בת מאה עותקים לרגל הנחת אבן-פינה למכון הברמן.

□ שירת המאור — פיוטי ר' זרחיה הלוי, יוצאים בידי יצחק מיזליש, ירושלים תשמ"ד, הוצאת ראובן מס, 186 עמודים.

ר' זרחיה הלוי, יליד גרונה, ספרד, שהיגר בנעוריו לפרובאנס והיה מחכמיה המובהקים במ' ה-12, ידוע בעיקר כאיש הלכה ופרשן התלמוד. ידוע שחיבר שירים, חלק מהם אף כונס (פראג תרי"ג), אבל לפנינו כינוס מקיף ראשון שלהם. הקובץ, שרובו שירי קודש, כולל 56 שירים, מהם 5 שספק אם רז"ה חיברם, הסדורים ב-5 מדורים: פיוטים למועדים, לפי עיתות השנה; שירים שונים לעת מצוא; שירים הקשורים לחיבורים שונים, לרוב הקדמות לחיבוריו; שיר לרעיו; שירים מסופקים. שיריו כתובים במתכונת שירת ספרד בתור הזהב, הם ספוגים דברי הלכה ותלמוד, ויש בהם שירים דיאקטיים (הלכות פסח, פורים, נדה). המהדיר הוסיף לשירים, המצויים ב-145 כתב-יד, חילופי-נוסחאות, ביאורים ומפתחות.

מחקרים

□ יהודה רצהבי, אוצר הלשון הערבית בתפסיר ר' סעדיה גאון, רמת-גן תשמ"ו, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 151 עמודים.

זהו מילון המכנס את כל מטבעות-הלשון החריגים מן הערבית הקלאסית של אותו זמן, המצויים בתרגום ובפירושים של רס"ג למקרא. רב סעדיה (נפטר 942) היה מראשוני המתכרים בערבית-יהודית ומראשי הכלשנים היהודים בימי-הביניים. לכן מילון זה עשוי לסייע לחקר הערבית-יהודית, ואף הערבית הקלאסית, וכן הבטים בלשניים שזיקה להם ללשון רס"ג.

□ אברהם בן-יעקב, עברית וארמית בלשון יהודי בבל, ירושלים תשמ"ה, הוצאת מכון בן-צבי, מה + 217 עמודים.

עיקרו של ספר זה הוא מילון של כל המילים והביטויים העבריים והארמיים שנהגו בלשון הערבית של יהודי בבל, בעל-פה ובכתב, ב-300 השנה האחרונות. מילים וביטויים אלה, חלקם משמשים בצורתם ובמובנם המקוריים וחלקם שינו את צורתם או מובנם. המחבר ליקטם משיחות שבעל-פה, ממכתבים ותעודות, מספרות ומעיתונות שבדפוס. במבוא למילון סוקר המחבר את הרקע החברתי והתרבותי של מושא מחקרו, ובהמשך — רשימה של שמות עבריים של אישים, ספרים, מקומות וכיו"ב.

□ א' מורגנשטרן, משיחיות ויישוב ארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ה, הוצאת יד יצחק בן-צבי, 254 עמודים.

הספר מציע ראייה חדשנית בדבר התעצמות הישוב היהודי בארץ במחצית הראשונה של המאה ה-19, שלפיה זו נבעה מציפייה לבוא המשיח בשנת ת"ר. הפרקים על תפוצת האמונה בגאולה ועל העלייה לארץ בשנות תקס"ה-ת"ר כוללים חומר רב גם על האירועים בתפוצות האימפריה העות'מאנית וצפון-אפריקה. רוב הספר עוסק בישוב הפרושי (תלמידי הגר"א): תפיסת הגאולה שלהם, שעיקרה אקטיביזם משיחי-ישובי, חילוקי-הדעות ביניהם, האכזבה מהציפיות המשיחיות ועקבותיה משבר האמונה והסתגרות הקהילה הפרושית בדפוסים דתיים וישוביים נוקשים ואטומים מפני כל חידוש. החיבור מיוסד על שפע מקורות חדשים.

□ רות פירר, סוכנים של החינוך הציוני, תל-אביב תשמ"ה, הוצאת הקיבוץ המאוחד והוצאת ספרית פועלים בסידרת 'אפיק' של אורנים ואוניברסיטת חיפה, 228 עמודים. הספר מתאר ומערך את ספרי הלימוד בעברית לתולדות עם ישראל, ששימשו בשנות 1900-1984. המחברת סוקרת במחקרה את ההתייחסות בספרים אלה אל: הגלות, שנאת ישראל, השואה, הלחימה היהודית, זכויות עם ישראל על ארץ-ישראל, זכות הערבים, ההגשמה הציונית, המיתוס החלוצי ועוד. בפרקי הספר, במיוחד בחלקו השני — 'הגאולה הציונית', חזרות ונשנית ההתייחסות אל היהודים הספרדים והמזרחים בהקשרים הנדונים. התייחסות זו בספרי-הלימוד המוקדמים יותר לוקה לרוב בשיפוטי-ערך, שיש בהם דעה קדומה שלילית. בשנים האחרונות נעשים מאמצים על-ידי משרד החינוך להחלפת ספרים אלה.

□ יחזקאל יפתח, החינוך היהודי בעיראק כדורות האחרונים, מהדורה שנייה, נהלל תשמ"ד, הוצאת יד אליעזר ל' יפה ע"י הסמינר למורים, 153 עמודים.

הספר סוקר 87 שנות חינוך יהודי בעיראק, בעיקר בבגדאד, שבה קיימה הקהילה היהודית מערכת חינוך ענפה. מערכת זו בבגדאד מנתה 32 בתי-ספר בשנת 1950 ובהם יותר מ-15 אלף תלמידים, בהם 10 בתי-ספר תיכוניים (לרבות 2 מקצועיים) — בקהילה שמנתה כ-100 אלף יהודים. בשנות 6-1945 אירגנה הקהילה חינוך גבוה בכלכלה ובמסחר, עד שנפתחו פאקולטות למקצועות אלה באוניברסיטה המקומית. מערכת החינוך היהודית היתה בפיקוח ובמימון הקהילה. פרקי הספר עוסקים בתולדות החינוך היהודי, מטרותיו, תוכניות הלימודים, ארגון ומינהל החינוך, החינוך בגיל הרך, החינוך היסודי, העל-יסודי ועוד. יסודו של החיבור בעבודה לקבלת תואר מוסמך באוניברסיטה העברית.

□ זכריה דורי, הפוך והכופר — הפחול והחנא, ירושלים תשמ"ג, סב עמודים. אבקת הפוך משמשת בעיקר ליפוי עיני נשים. הכופר (חנא) משמש לצביעת כפות ידיים ורגליים, ליפוי ולמאגיה. החיבור עוסק בכוך ובכופר — באיזכוריהם בספרות ובמקורות היהודים מן המקרא ואילך, בהרכביהם, בשימושים בהם לצורכי נוי ולצרכים רפואיים ומאגיים, במנהגים הקשורים בהם, במיוחד בקרב יהדות תימן, ועוד. הספר מלווה רישומים.

ספרות

□ יואב חייק, אני ועוד אחד — רומאן, תל-אביב 1984, הוצאת יחידו (ספריית מקור, אגודת הסופרים העברים בישראל), 240 עמודים.

רומאן שעלילתו מתרחשת בשלושה מישורים של מקום וזמן, ועליהם נפרש סיפור של ילדות ונעורים בבגדאד, חבלי קליטה בישראל וירידה ללונדון, תוך חיפוש אחר זהות עצמית. המישורים השונים משולבים כמבנה מתוחכם: החזרה לעבר היא מן המאוחר למוקדם, הסיפור מסופר מפי אני-מספר שונה וסגנון הסיפור שונה במישורים השונים. הלשון ציורית מאוד ושזורים בה פתגמים וסיפורים עצמיים לרוב. אין זה רומאן עברי ראשון המתאר את חבלי הקליטה וההשתרשות של עולים מעיראק (קדמו לו ספרים מאת ש' בלאס, ס' מיכאל, ד' רבי, ל' חקק, א' עמיר), אך יש בו קווים של ייחוד משלו.

□ יוסף אבישר, הקינקל השביעי — רומאן, ירושלים 1984, הוצאת מ.א.ה. הפקות, 215 עמודים.

מחיי יהודים בשכונה ירושלמית סמוכה לגיא בן הנום, בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום

הכיפורים. כמה פרקים בספר עוסקים בילדותה של אם המשפחה, באצפהאן (איראן), קודם עלייתה לארץ.

□ אהרן אלמוג, רקויאם לזונה – שירים, תל-אביב תשמ"ד, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 54 עמודים.

ספר שירים חמישי לא' אלמוג, וגם בו כלולים בשירים חומרים מהילדות, מהווי בית-אבא התימני, ביטויים בתימנית-יהודית וכיו"ב. המוטיב העדתי נוכח, לרוב לא במפורש, והמחבר עושה בו שימושים אירוניים, או אגב הצהרה שהאבחנות העדתיות הן חסרות שחר ('אך הוא אשכנזי וכל הענין הזה של מזרח ומערב הוא נואל ביסודו'). חלק מהמוטיבים בשיריו מוכרים מסיפוריו, וההשוואה בין אלה לאלה יש בה עניין.

□ עזרא ארואטי, גבוהים ומכונפים – שירים, תל-אביב תשמ"ה, הוצאת אל"ף, 69 עמודים.

שירים הנוטלים חומרים מהמציאות הקונקרטית. בהם שירים על בית-הקברות היהודי בסופיה, שיר בלאדינו בניו-יורק וגם על הילדות, ירושלים, המלחמה, העלייה והקליטה.

קבצים וכתבי-עת

□ מאיר בניהו (עורך), ספר זכרון להרב יצחק נסים זצ"ל הראשון לציון הרב הראשי לישראל, ירושלים תשמ"ה, יוצא לאור על-יד בית ההוצאה של י"ד הרב נסים, שלושה כרכים, שכא + שיד + שעט עמודים.

שלושה כרכים לזכר הר"י נסים, ובשלושתם יחד 46 מאמרים מאת כ-40 מחברים. הכרך הראשון כולל שלושה מדורים: הלכה ומנהג – ובו כירורים בעניינים שהמציאות בזמנים החדשים גרמתם; חקרי הלכה ומנהג; משפט. בכרך השני שני מדורים: חקרי תלמוד; הרמב"ם – כתבים ומחקרים, ובו תשובות ואגרות חדשות משלו ומחקרים על כתביו. בכרך השלישי שני מדורים: הלכה; מוסר אגדה ודרש. בשלושת הכרכים, שנוסף להם יבואו עוד שלושה כדברי העורך בהקדמתו, משתתפים כמה מטובי החוקרים בתחומיהם, ולא נפרט בשמותיהם, כשל ריבוי המאמרים והמשתתפים.

□ יהודה ליבס (עורך), מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך ד, חוברות א-ב (תשמ"ה), ירושלים, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, 222 + XX עמודים. ארבעה מאמרים (מתוך אחד-עשר) בחוברת זו הם מתחום ההגות של יהדות המזרח: ח' קרייסל – אימות הנבואה בפילוסופיה היהודית של ימי-הביניים; י' לוינגר – על הספר 'ביאור שמות קדש וחול' המיוחס לרמב"ם; אברהם מלמד – על פירושים פילוסופיים ל'אל יתהלל' (ירמיהו ט: כב-כג); ז' גלילי על שאלת מחברו של פירוש 'אור הגנון' לבהיר.

□ י"ב סרמוניטה, ר' בנפיל (עורכים), איטליה – כתבי-עת לחקר תרבותם וספרותם של יהודי איטליה, כרך ד, חוברת 1, כו + 127 עמודים; חוברת 2, XXI + 128 עמודים; כרך ה, חוברת 1-2, קה + 144 עמודים (ירושלים תשמ"ה), הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית.

זהו כתבי-עת רב-לשוני. בחוברת 1 (בעברית): א' רטהאוז – על שירתו הפילוסופית של יהושע יוסף לוי; (באנגלית): פ"א קריסטלר – התרומה היהודית לתרבות הרנסאנס באיטליה; ג' סאקארו באטיסטי – א' הכהן הירירה ושפינוזה על תארי האל; א' מלמד – על תפישות החוק של הגנידהות יהודים באיטליה במאות ה-15 וה-16; פ' שלומוביץ – השפעות רומאנטיות ואורתודוקסיות יהודיות בהגות המדינית של שד"ל. בחוברת 2, שני מאמרים באיטלקית: מ' מודינה-מאיר – ספר המצוות מקאסאל מונפיראטו; א' לוצאטו – כתבי-יד עבריים בארכיון הממלכתי בוטרבו. בחוברת 1-2 כרך ה (בעברית): א' דוד – אגרונו של יוסף הכהן; ק' סטאו – יעקב בן אליהו והישוב היהודי בוניציאה במאה הי"ג; (בחלק הלועזי): י' ווינברג – עזריה מן האדומים ומסורות השבעים; א' הורוויץ – חבורת נוער יהודית באיטליה במאה הי"ז; ס' שיין – על הנועה משיחית בצ'יזנה בשנת 1297; מ' פיראנו – מקורות לתולדות היהודים בסארדיניה.

עזר

- מעשה חשוב — מן התרבות החומרית במסורת קהילות ישראל, מדריך למורה, ירושלים, הוצאת משרד החינוך והתרבות, האגף לתוכניות לימודים, 100 עמודים.
- החוכרת פותחת אשנב לתרבות החומרית של עם ישראל לתפוצותיו השונות, ומטרתה לחנך את התלמיד 'להכיר את מורשת עמו וקהילתו... לשמר אותה ולהמשיכה בעצמו'. זו חוכרת שימושית ועיקרה חזותי — שפע רב של תצלומים ואיורים ומיעוט כיתובי הסבר. המורה יוכל בעזרת החוכרת להדגים חפצים שונים (תשמישי קדושה, חפצי מצווה, חפצי יומיום — אך לא תכשיטים, לוחות ברכה, מוצרי טקסטיל), כגון לפני חגים, ואף להדריך תלמידים ששעורי מלאכה ליצור חלק מפריטים אלה. החוכרת מתאימה לכל קבוצת-גיל בבית-הספר היסודי.
- נסים קריספיל, ילקוט הצמחים, ד-ח, ירושלים תשמ"ג, הוצאת כנה, עמודים 114-339. כרך שני למדריך צמחי הכר של הארץ, מהיבט התועלת שאפשר להפיק מהם. בכל אחד מ-25 הצמחים שבכרך זה ניתן: תיאור, תולדותיו, שימושו לרפואה, למאכל ולמשקה, לרבות מתכונים מיוחדים, מפת התפוצה הגיאוגרפית ועונות השנה של פריחתו. לעניינינו יציגו דברי הפולקלור על כל צמח, לרבות המסורות בעדות ישראל על אודותיו. הספר מלווה תצלומים בצבע ואיורים.
- סולימן חיים, מלון עברי פרסי, מהדורה שנייה, ישראל 1980, 626 עמודים. המהדורה הראשונה של מלון זה יצאה לאור בשנת תשכ"ו והמהדורה השנייה יצאה לאור לאחר פטירת המחבר. הספר מוקדש לזכר יצחק בן-צבי ז"ל, שעודד את המחבר לעסוק בחיבור מלון זה.
- הגנה יהודית בארצות המזרח — רב-שיח שני: ההעפלה וההגנה בסוריה ובלבנון, אפעל תשמ"ה, הוצאת יד טבנקין, המכון לחקר התנועה הציונית והחלוצית בארצות המזרח והמכון לחקר כוח המגן, 65 עמודים.
- ברב-שיח משתתפים 20 איש, בראשיתו באים דברי פתיחה ושיחות רקע על המצב הפוליטי בסוריה ובלבנון ועל הקהילות בדמשק ובחלב. בהמשכו דברי 15 מהפעילים בהגנה ובהעפלה בקהילות אלו: פעילי 'החלוץ הצעיר', הקיבוץ המאוחד, השומר הצעיר, חברי הפלמ"ח, המוסד לעלייה ועוד. עדויות מרגשות אלו הן אבני בניין לתולדות התנועה החלוצית. ההגנה וההעפלה בסוריה ובלבנון — פרשה שעדיין לא זכתה לתיאור מקיף.
- יהודי אתיופיה וקליטתם בישראל — ממצאים לקחים, ביבליוגרפיה ותקצירים, ירושלים תשמ"ה, הוצאת מכון הנרייטה סאלד, 27 עמודים.
- קובץ הכולל מאמרים על קליטת עולים וילדים מאתיופיה — מאת ד"ר י' פרידמן וד"ר ת' הורוביץ — וכן סיקורות ביבליוגרפיות על 28 חיבורים על יהדות אתיופיה, במיוחד בתחום מדעי ההתנהגות. חומר שיהיה לעזר לעוסקים בקליטה.

מוסיקה

- יונתי תמתי — זמירות ופיוטים של יהדות לוב, בכיכובת זמירה חן וחבורת רננים, תל-אביב 1985, הד ארצי, תקליט סטראו.
- 14 פיוטים וזמירות מסורתיים לשירים ידועים, בנוסח יהודי לוב, לשבת ולמועד, לשמחות (ברית-מילה) ועוד. השירים שבתקליט הם: יונתי תמתי, מן המיצר, יום השבת, אלוהי עזו, אודך כי עניתני, יגל וישמח, בנים שמחו, בא זמן הגאולה, ידיד נפש, אערוך מהלל ניבי, אתה אהובי, בר יוחאי, אדוך עולם, יה ריבון עולם. עיבודים וניצוח — אריה לבנון, מפיק — יוסף בן-ישראל, הקלטות — רשות השידור.
- חיי רננות — מחזור החיים בפיוטים מזמרת יהודי לוב, קלטת בהפקת האגודה למורשת יהדות לוב בשיתוף עם המרכז התרבותי ליהדות לוב.
- בקלטת 10 זמירות לשירים: אתה אהובי, אערוך מהלל ניבי, אערוך זמר, ברוכים אתם, יגל וישמח, אם חכם לבך, אשר שירים לאל, שבע ברכות, יונתי תמתי, ואברהם זקן, מבצעים — 8 פייטנים, מפיק — צורי בן-תורה, ניהול מוסיקאלי — אבי אמזלג, ליווי — תזמורת בראשות אברהם דוד כהן.